

ЗМІСТ

Передмова.....	9
Вступ.....	13
Розділ 1. Диктатори страху і спін-диктатори.....	15

ЧАСТИНА I. ЯК ЦЕ ПРАЦЮЄ

Розділ 2. Дисципліна, але без покарань.....	57
Розділ 3. Постмодерна пропаганда.....	97
Розділ 4. Поміркована цензура.....	132
Розділ 5. Демократія для диктаторів.....	173
Розділ 6. Відносини зі світом.....	206

ЧАСТИНА II. ЧОМУ ЦЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ, І ЩО З ЦИМ РОБИТИ

Розділ 7. «Коктейль модернізації».....	255
Розділ 8. Майбутнє спін-диктатур.....	290
Примітки.....	330
Бібліографія.....	386

ПЕРЕДМОВА

На початку XXI століття глобальна політика досягла важливої віхи. Уперше кількість демократій у світі перевищила кількість авторитарних держав. На піку цієї «третьої хвилі» демократизації експерти визначали 98 країн із вільно обраним урядом супроти 80, які й досі контролюють диктатори¹. Усіх охопив загальний оптимізм. Нові інформаційні технології, глобалізація й економічний розвиток, здавалося, проголосили кінець правління, заснованому на насильстві. Із модернізацією країн тиранія здавалася дедалі більше застарілим типом правління.

Однак святкування тривало недовго. Насправді воно не встигло й розпочатись. Протягом кількох років просування свободи припинилося, що зумовило явище, яке дехто поквапився назвати «демократичною рецесією». Драматична фінансова криза, яка зародилась у Сполучених Штатах, призвела до краху світової економіки, підірвавши віру в західний устрій правління. До 2019 року кількість демократій скоротилася до 87, тоді як кількість диктатур зросла до 92. Виявилось, що на Заході лібералізм мало відповідав запитам популізму, тоді як на Сході всі погляди були звернені на стрімкий розвиток Китаю. Надмірне захоплення, яке відчувалося на початку нового тисячоліття, змінилося розчаруванням.

Нинішній політичний песимізм також є дещо перебільшеним. Згідно з більшістю показників рівень

глобальної демократії залишається не набагато нижчим за історичний максимум. Однак деякі тривожні тенденції вказують на існування певної загадки. Навіть якщо диктатури не переважають у сучасному світі, усе одно виникає запитання, як вони взагалі можуть виживати — і навіть процвітати — у ньому? Чому після того, як усі жакливі манії ХХ століття — від фашизму до комунізму — було дискредитовано, ми досі бачимо, як нові автократії повстають із попелу? І що робити із прибічниками силового способу правління, які використовують сучасні інструменти й західні технології, щоби кидати виклики західному способу життя?

Китай, з огляду на його неперевершено численне населення і вибуховий розвиток, виступає як контраргумент ліберальній демократії. Його економічний успіх, який майже не постраждав від спаду 2008–2009 років і навіть від ковідної кризи 2020-го, здається, суперечить твердженню, що розвиток держави залежить від народовладдя. Однак за межами мегаполісів Пекіна і Шанхаю та особливих адміністративних районів, як-от Гонконг і Макао, більша частина країни залишається доволі бідною, а її населенням і досі можна керувати за допомогою методів індустріальної і навіть доіндустріальної епох. Більшою загадкою є збереження недемократичних урядів у достатньо заможних суспільствах, як-от Сінгапур і Росія, де відсоток людей із вищою освітою набагато вищий, ніж у багатьох країнах західної демократії. Чи за такими показниками можна передбачати виникнення авторитаризму в майбутньому?

Ця книжка є спробою пояснити природу нинішніх диктатур. Вона постала з потуги поєднати дослідження та особистий досвід. Ми обидва роками через науковий аналіз і власні спостереження відстежували розвиток

системи Путіна в Росії. Його режим здається нам не чимось унікальним, а радше зразком тих тенденцій, які сформували авторитарні держави в усьому світі — від Венесуели Уго Чавеса й Угорщини Віктора Орбана до Малайзії Махатхіра Мохамада й Казахстану Нурсултана Назарбаєва. Спостерігачі сперечаються щодо того, як називати таких лідерів. Дехто ведеться на їхню гру в демократію, інші пропонують незграбні аналогії з історичною владою цих країн, називаючи Путіна «царем», а Ердогана — «султаном». Ми бачимо, що ці правителі вдаються до нового — хоча й не безпрецедентного — підходу, який може зберегти автократію на деякий час навіть у сучасних, глобалізованих умовах. Ключем до нього є обман. Більшість диктаторів нині приховує свою справжню сутність. Отже, насамперед нам слід зрозуміти, як саме влаштовано їхні режими. У наступних розділах ми досліджуємо, чому вони виникли, як працюють, які загрози становлять і як Захід може найліпше їм протистояти.

Книжка базується на теоретичних та емпіричних дослідженнях, які ми опублікували в економічних і політологічних журналах. Сподіваємося, що ключові ідеї книжки цілком зрозуміли. Там, де це можливо, ми підкріплюємо наші твердження посиланнями на опубліковані дослідження (зокрема, й наші власні) та дані. Різноманітні таблиці та графіки представлено в онлайн-додатку, доступному через <https://press.princeton.edu/books/spin-dictators>. Ми посилаємося на цей матеріал наприкінці кожного розділу в підрозділі «Перевірка доказів».

Протягом багатьох років чимало колег і друзів ділилися з нами своїми думками щодо ідей, які ми тут презентуємо. Ми вдячні Альберто Алесіні, Максиму Ананьєву, Марині Аззімонті, Тімоті Беслі, Брюсу Буено

де Мескіта, Бретту Картеру, Чао-йо Ченгу, Джорджу Дерпанопулосу, Тіберіу Драгу, Георгію Єгорову, Черіану Джорджу, Лізі Джордж, Франческо Джавазі, Гілат Леві, Ендрю Літтлу, Еліасу Папайоанну, Торстену Перссону, Річарду Портесу, Андреа Прату, Еудженіо Прото, Жерару Роланду, Артурасу Розенасу, Міклошу Сарварі, Полу Сібрайту, Даніелю Сейдманну, Девіду Скарбеку, Костянтину Соніну, Франческо Сквінтані, Еогану Стаффорду, Девіду Стромбергу, Гвідо Табелліні, Гергелі Уджелі, Цянь Вану, Фен Яну та Фабріціо Зіліботті. Севат Аксой, Андерс Аслунд, Джонатан Авес, Денні Бахар, Карлес Бойкс, Максим Бойко, Хав'єр Корралес, Тім Фрай, Барбара Геддес, Скотт Гельбах, Сьюзен Ландесманн, Лі Моргенбессер, Пітер Померанцев, Моллі Робертс, Дені Родрик, Майкл Росс, Андрій Шлейфер, Андрій Солдатов, Арт Штайн, Мілан Сволік, Адам Зейдл, Ференц Шуч, Мішель Трейсман, Джош Такер, Девід Янг і Катерина Журавська прочитали рукопис повністю або окремі його частини та запропонували безцінні коментарі, як і двоє анонімних рецензентів. Ми дякуємо, зокрема, Андрію Шлейферу за те, що він спонукав нас перетворити наші напрацювання на книжку. Звісно, ми несемо повну відповідальність за будь-які помилки, що залишилися непоміченими. Кевін Гаттер, Нікіта Мельников та Катерина Немова надали нам неоціненну допомогу в дослідженнях. У видавництві Принстонського університету ми скористалися експертною підтримкою Бріджит Фланнері-Маккой, Сари Каро (наразі працює у «Basic Books»), Еріка Крахана та Альони Чеканової.

ВСТУП

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ДИКТАТОРИ СТРАХУ І СПІН-ДИКТАТОРИ

Образ диктаторів зазнав змін. Класичні тирани ХХ століття — Адольф Гітлер, Йосиф Сталін, Мао Цзедун — були неординарними постатями, відповідальними за смерть мільйонів людей. Вони збиралися будувати нові цивілізації в межах своїх кордонів, які суворо охороняли, а іноді й розширювали. Це означало, що вони замірялися контролювати не лише публічну поведінку людей, а і їхнє особисте життя. Для цього кожен із цих диктаторів створив партію з жорсткою дисципліною та жорстоку таємну поліцію. Не кожен із диктаторів старої школи був проповідником геноциду чи якогось утопічного віровчення. Та навіть менш кровожерливі з них уміли породжувати страх. Терор був їхнім універсальним інструментом.

Однак до кінця століття дещо змінилося. Прихильники силових методів управління усього світу почали з'являтися на людях не у військовій формі, а в консервативних ділових костюмах. Більшість із них припинила страчувати своїх опонентів перед переповненими трибунами футбольних стадіонів. Чимало відвідувало щорічний бізнес-форум на швейцарському курорті Давос, аби поспілкуватися зі світовою елітою. Ці диктатори нового типу винаймали соціологів і політичних консультантів, влаштовували для громадян ток-шоу

і відправляли своїх дітей учитися в університети на Заході. Вони не послабили контролю над населенням — такого на меті й не мали. Натомість працювали над розробкою ефективніших інструментів контролю. І вони цього досягли, підлаштовуючись під роль демократів.

Не всі автократи здійснили цей стрибок. Північно-кореєцький Кім Чен Ин і сирійський Башар Асад добре вписалися б у характеристики деспотів ХХ століття. У Китаї та Саудівській Аравії правителі просто оцифрували стару модель, засновану на страху, замість замінити її. Однак на глобальному рівні відбулися зміни. Серед лідерів недемократичних держав нині репрезентативною фігурою більше не є тоталітарний тиран, як-от Йосиф Сталін, садист-м'ясник на зразок Іді Аміна, або навіть генерал-реакціонер, як-от Аугусто Піночет. Наразі це улесливий маніпулятор, як-от угорський Віктор Орбан, або сингапурський правитель Лі Сянь Лун, який прикидається скромним слугою народу¹. Ця нова модель заснована на відмінній інтуїції. Головна мета залишається незмінною — монополізувати політичну владу. Та нинішні прихильники влади сильної руки розуміють, що в сьогочасних умовах насильство не завжди є необхідним або навіть корисним. Замість тероризувати громадян, умілий правитель може контролювати їх, змінюючи їхні уявлення про світ. Він може обдурювати людей, щоби вони погоджувалися з ним і навіть з ентузіазмом схвалювали його дії. Замість жорстких репресій нові диктатори маніпулюють інформацією. Спираючись на політтехнології, які застосовує демократія, вони перетворюють засоби інформації на службу власної підтримки. Такі диктатори отримали назву *спін-диктаторів*².

ЗАГАДКА ПУТІНА

До теми спробуємо підійти через конкретний випадок. У березні 2000 року росіяни обрали своїм президентом колишнього підполковника КДБ з невеликим політичним досвідом. Володимир Путін стверджував, що сповідує принципи демократії, хоча інстинкти тягнули його явно в інший бік. Деякий час не було очевидним — можливо, навіть для нього самого, — куди він поведе країну. Зі зростанням економіки зростали і його рейтинги.

Путін зберіг видимість демократії, наголошуючи на необхідності побудови цілісної сучасної держави. Спочатку після бурхливих 1990-х років централізація контролю здавалася доцільною. Проте Путін на цьому не зупинився, і через деякий час заходи, яких він уживав для зміцнення виконавчої влади — його влади — помітно підірвали систему стримувань і противаг. Сфера політичної конкуренції звузилася.

Тараном, який прорвав демократичні обмеження, стала популярність самого Путіна. Він використовував її, щоби домогтися обрання своїх прихильників до парламенту та для залякування некерованих регіональних губернаторів країни. Маючи в руках поєднання правоохоронних органів і бізнесу, він приборкав конкурентні ЗМІ, які раніше належали домінантним магнатам. Попри те що Путін зберіг форму всенародних виборів, він і його прибічники дедалі менше покладалися на волю випадку. Путін і його партія «Єдина Росія» майже завжди могли б вигравати при вільному і справедливому голосуванні. Однак вони використовували тиск і хитрощі, щоби штучно роздувати свою перевагу за кількістю отриманих голосів.

Демократії ніколи не бувають ідеальними. Якийсь час недоліки в політиці Росії були схожі на недоліки

в інших напіввільних країнах із середнім рівнем доходу, як-от Аргентина, Мексика і Румунія. Майже всі такі держави потерпають від корупції, нечесних виборів і незахищеної свободи преси. Політичні лідери часто зловживають своїм впливом на поліцію і суддів. Однак ці недоліки зазвичай поєднуються з певним рівнем загальної підконтрольності.

Однак звідтоді, коли Путін після чотирьох років перебування на посаді прем'єр-міністра 2012-го знову обійняв посаду президента, він почав керуватися явно іншими правилами. Наприкінці 2011 року Москву й інші міста охопила хвиля демонстрацій через фальсифікації на парламентських виборах. Поява до ста тисяч осіб на вулицях стривожила Путіна та його радників. У відповідь вони завдали удару, арештовуючи мирних демонстрантів, витискуючи нелояльних до себе політиків із парламенту і переслідуючи залишки незалежних ЗМІ.

Ми обидва уважно спостерігали, як розгортався цей процес. Сергій на той час — ректор московського економічного вишу, який консультував російський уряд. Деніел — професор, який працював на Заході над вивченням посткомуністичної політики Росії. Навесні 2013 року Сергія відвідали путінські агенти служби безпеки, які конфіскували його електронні листи і скопіювали жорсткий диск комп'ютера. Він брав участь у написанні доповіді, в якій давали критичний аналіз остаточного вироку суду проти Михайла Ходорковського, мільярдера, ув'язненого за сумнівним звинуваченням. Очевидно, цей аналіз Кремлю не сподобався. Незабаром Сергій переїхав до Франції³.

Створена Путіним у Росії система є чітко авторитарною. Однак це авторитаризм не відомого раніше типу. На відміну від Сталіна, Путін не вбивав і не ув'язнював